

Biologische landbouw – een milieuvisie

Rabbijn mr drs. R. Evers, drs. Leo Mock

Er is veel verwarring en angst ontstaan door de geruchten over een toenemende chemische verontreiniging van ons voedsel. Vooral kleur-, geur- en smaakstoffen zijn de boosdoeners, waarbij voor het gemak de verkeerde eetgewoonten, bacteriologische verontreiniging of natuurlijke gifstoffen worden vergeten. De biologische landbouw is in opmars, een overkoepelend begrip voor biologisch-dynamische en ecologische landbouw. Het verbouwen zonder kunstmest en chemische bestrijdingsmiddelen staat centraal binnen de ecologische landbouw. De biologische landbouw draait op de filosofie van Rudolf Steiner, die een evenwicht wil bereiken tussen mens, dier en milieu. Biologisch-dynamische levensmiddelen dragen een Demeter-keurmerk, en ook een EKO-logo. In de biologisch-dynamische landbouw wordt een zaaikalender gehanteerd, wordt rekening gehouden met kosmische invloeden en worden preparaten toegevoegd aan planten, bodemleven en composthoop. In Nederland zijn op dit moment ongeveer zevenhonderd biologische bedrijven die een afkeer hebben van de kunstmatige manier van landbouw bedrijven: ze gebruiken geen of minder bestrijdingsmiddelen en kunstmest. Vaak meent men dat de opbrengst van biologische bedrijven minder is dan van gewone. Soms is dit waar, maar in vele gevallen ook niet. Omdat chemische middelen taboe zijn, kiezen de boeren rassen die weinig gevoelig zijn voor gewasziektes en andere plagen.

Veel aandacht wordt besteed aan het verbeteren van de bodemvruchtbaarheid, waardoor gewassen nauwelijks last hebben van schimmels en insecten en gezonder en sterker worden. Natuurlijke vijanden, zoals het lieveheersbeestje, worden ingeschakeld tegen luizen. Vruchtwisseling – niet vaak op dezelfde plaats een zelfde gewas zaaien – zorgt voor een optimale bodemvruchtbaarheid. Hierbij wordt een cyclus van zeven jaar gehanteerd. Nederlandse supermarkten zijn steeds gevoeliger geworden voor biologisch geteelde producten. Toch gaat het grootste gedeelte van onze biologisch geteelde landbouwgewassen naar Duitsland en Noord-Europa.

Koplopers van biologische producties zijn Oostenrijk, Zwitserland en Zweden. Biologische zuivelproducten bevorderen diervriendelijkheid. Op melkhouderijen worden de koeien gevoerd met biologisch geteelde gewassen en krijgen zij betere leefomstandigheden.

Verzet tegen gemanipuleerd voedsel

Euro-Toques, een overkoepelende organisatie van Europese topkoks, verzet zich tegen gemanipuleerd voedsel. Volgens artikel 4 van de Code van Eer van de Europese Gemeenschap van Keukenmeesters mag een kok alleen waren van goede kwaliteit gebruiken: "Hij verplicht zich om veranderde grondstoffen, ongeschikt voor het gebruik, te weigeren. Iedere culinaire bereiding die onzuiver geworden is voor het verbruik, moet vernietigd worden.

De Euro-Toques principes verdragen zich slecht met de Nederlandse handelsgeest, die de bron van inspiratie is voor de sluipende vervanging van natuurlijke grondstoffen door instant- en gemaksproducten. In een willekeurig pakje poeder voor een halve liter vissaus is het bestanddeel vaste visstoffen 1,6 gram en voor 750 ml kippensoep is er soms wel 6 gram kippenproduct aanwezig. Veel wordt aangevuld met smaakmakers. De zaadveredelaars maken alles wat je wilt, van rechte komkommers – die goedkoop in de doos te vervoeren zijn – tot vierkante wortels. Vroeger waren het blokjes en poeders die de verse producten vervingen, nu worden de verse producten zelfs gekweekt naar de surrogaten en smaakversterkers die oorspronkelijk kunstmatig waren. Helaas zal het vele gasten een zorg zijn of het voedsel van onbesproken afkomst is.

Bijbelse opvatting

Vrijwel onbekend is de Bijbelse opvatting over de relatie tussen mens en milieu. Op het Wekenfeest – dat meestal eind mei, begin juni valt – wordt de synagoge versierd met bloemstukken en planten, omdat de flora volgens de traditie op het Wekenfeest door G'd wordt beoordeeld. Tevens is het een herinnering aan de berg Sinai, die ten tijde van het geven van de Tora (Bijbel) in volle bloei stond. G'ds aanwezigheid in de dorre woestijn veranderde de kale berg in een weelderige Keukenhof.

De belangstelling voor het milieu is in korte tijd van de zorg van enkelen uitgegroeid tot een wereldwijd verschijnsel. De recente grootschalige industriële en economische ontwikkelingen vormden de aanleiding tot een groeiende internationale bezorgdheid. Tot kort geleden werd in Joodse kring weinig aandacht besteed aan de milieuproblematiek. Dit betekent echter niet, dat onze Wijzen – zelfs meer dan tweeduizend jaar geleden – geen oog hadden voor de omgevingsaspecten van het menselijk bestaan. Integendeel.

In de oudste *midrasjiem* – exegetische – komt een opmerkelijke passage voor:

“Nadat G'd Adam had geschapen, leidde hij hem rond in de Gan-Eden – het Paradijs. ‘Aanschouw Mijn werken’, zei Hij, ‘zie hoe fraai alles is! Alles heb Ik voor jou geschapen. Houd de natuur in stand en vernietig Mijn wereld niet. Want als jij onvoorzichtig omgaat met het milieu, is er niemand, die het kan herstellen”.

Wat een profetische wijsheid, welk een vooruitziende blik! Wie in de oude wereld millennia terug had kunnen bevroeden, dat anno 1999 het milieu wereldprobleem nummer één zou worden?

Het conflict tussen de mens en de wereld om hem heen wordt door onze Wijzen gezien als een uitvloeisel van de gevallen toestand van de mensheid na het Paradijs. De ‘zondeval’ verstoortte de harmonieuze relatie tussen mens en natuur. *“In het zweet uws aanschijns zult gij brood eten”* luidde het G'ddelijk vonnis en sindsdien is de mens vervreemd van zijn omgeving, waarin de overige levende wezens die deze planeet bevolken, hun brood en beschutting direct uit de hand van de Schepper ontvangen. Het vernisje van onze beschaving is niet zozeer een uiting van ons vernuft maar eerder een gevolg van een fundamenteel gebrek aan harmonie met de natuur.

Milieuvervuiling in de Joodse wet

Hoewel de term milieuvervuiling in de Misjna – de Mondelinge Leer, opgeschreven omstreeks 200 n.d.g.j. – nog niet als zodanig bekend stond, discussieerden Misjna- en Talmoedgeleerden reeds uitvoerig over problemen als geluidsoverlast, luchtvervuiling en schade door stank en trilling. De industrie in het oude Israel kon zich uiteraard niet meten met het Rijnmondgebied, maar op microniveau komen alle moderne problemen reeds ter sprake in de Talmoed. Leerlooierijen, kalkovens en dorsvloeren waren vervuilers bij uitstek vanwege de stank, rook en het opwaaiende kaf. Deze vervuilende industrieën, hoe gering ook in onze moderne ogen, dienden buiten de steden gevestigd te worden of moesten zich aldaar hervestigen.

Vervuiling wordt in de *halacha* – Joodse wet – gezien als een vorm van schade, zodat het principe, dat ‘de vervuiler betaalt’ zeker geen uitvinding van onze post-industriële samenleving genoemd kan worden. Actueel is de vraag of bijvoorbeeld bij ‘schade door rook of stank’ afkoopsommen geoorloofd en bindend zijn. Financiële compensatieovereenkomsten tussen ondernemingen en omwonende gedupeerden kunnen door de overheid worden ontbonden.

Het is wellicht een ‘eye-opener’ te ervaren, dat de zestiende-eeuwse Italiaanse rabbijn Daniel Estrosa zich reeds over deze problematiek heeft gebogen. In een historisch geworden responsum beval hij een abattoir, dat veel stankoverlast veroorzaakte, zijn deuren te sluiten hoewel het abattoir het recht op vervuiling van de buurtbewoners had afgekocht.

Afwentelingsproblematiek

Milieuproblematische ondernemingen kunnen worden gedwongen te verhuizen. Maar wie moet de verhuiskosten dragen? In principe moet de vervuiler hiervoor opdraaien maar onder omstandigheden zou ook de gemeenschap zijn steentje moeten bijdragen. Deze afwentelingsproblematiek wordt vaak geïllustreerd aan de hand van een bekend responsum uit Turkije. Rabbijn Chaim Palache werd in de achttiende eeuw geconfronteerd met een onaangenaam probleem. In het Joodse ghetto werd een woonhuis te koop aangeboden. De immer actieve missie had hiervoor belangstelling want reeds lang zochten zij een geschikte uitvalsbasis voor hun zendingsactiviteiten en wat is beter dan een 'buurthuis' midden in een Joodse wijk? Daar 'Gelt keine Rolle spielte' boden zendelingen de Joodse eigenaar een fabelachtige som. De huiseigenaar verkeerde in een enorme tweestrijd. Rabbijn Palache bood hem de helpende hand. Hij bepaalde, dat het pand moest worden verkocht aan een lid van de Joodse Gemeente. De winstderving werd vergoed door de bepaling van rabbijn Palache, dat het prijsverschil door de gemeenschap diende te worden gedragen. De hele Joodse gemeenschap diende bij te passen in het verschil omdat het in ieders belang was, dat de missie geen pied-à-terre zou krijgen binnen de Joodse stadstaat. Mutatis mutandis zou dit ook kunnen gelden voor industrieën, waar iedereen voordeel aan ontleent.

Een goede milieu-infrastructuur voorkomt veel ellende. Ook de Tora doet aan stadsplanning. In Numeri 35:2-5 wordt voorgeschreven, dat rond de achtenveertig Levietensteden een ruimte van duizend el moest worden opengelaten als *noi la'ier* – stadsschoon, waar niet mocht worden gebouwd en waaromheen nog eens een gordel van tweeduizend el landbouwgrond moest worden gepland. Volgens Maimonides (1135-1204, Egypte) gold deze bepaling voor alle steden in het Heilige Land. Misschien wilde de Tora ook het ontstaan van gigantische stadsagglomeraties voorkomen.

Vervuiling: een moreel probleem

Milieuvervuiling wordt in moderne publicaties te technisch behandeld. Milieuproblematiek is veel meer een moreel dilemma. Aan de basis van iedere vorm van water-, grond- of luchtverontreiniging staat een onverantwoordelijk individu, dat zijn afval ten laste van de gemeenschap uitstoot en die het niets kan schelen welk effect zijn milieumisdrijf heeft.

De Amerikaanse schrijver Aryeh Carmell wijst op een interessante coïncidentie van materiële en spirituele vervuiling, juist in onze dagen. Het is ironisch, betoogt hij, dat de wereldopinie volledig gepreoccupeerd wordt door milieuvervuiling maar er nauwelijks aandacht lijkt te bestaan voor de constante vervuiling van ons morele besef. Dag in, dag uit worden wij gebombardeerd met indrukken van geweld, seks en misdaad. Dr. Paul Ehrlich, een van de grootste ecologen uit onze tijd, sprak hierover reeds zijn bezorgdheid uit. Alleen door Bijbels denken en praktiseren zijn wij in staat onszelf en onze kinderen te beschermen tegen de spirituele vervuiling, die de westerse cultuur ons opdringt.

Uit: Aan tafel bij de rabbijn